

ZELEMÉR

A középkori Magyarország területén – a Tiszától keletre eső részeken – több *Zelemér* nevű falu állt. A legjelentősebb és legismertebb közülük a Hajdúböszörménytől délre elterülő Zelemér település volt, amelynek templomát – bizonyos régészeti nyomok és történeti adatok szerint nem az elsőt – 1310 táján építették. Az egykori falura ma már csak egy ódon templomrom, a Csonka torony emlékeztet. A település nevét *i*-ző nyelvjárásban *Zelemír*-nek ejtik, ennek régi voltát egykori kéziratos térképek és levéltári feljegyzések igazolják.

A vásárosnaményi járásban, a Tisza-parti Gyüre (ma Varsánygyüre) község szomszédságában, a településtől délnyugatra is volt egy *Zelemér* nevű falu, 1332-ben azonban már mint pusztá telekhelyet említették egy oklevélben: Petri (a mai Lövépetri) határjárása során szólnak róla, mint a település délkeleti szomszédjáról (MEZŐ–NÉMETH 1972: 52). Figyelemre méltó, hogy a Tisza-parti Zelemértől nem messze fekvő Jéke falu 1291-ben egy Zador nevű ember birtoka volt, akinek apját *Zelemér*-nek hívták. Az Árpád-korban tehát a *Zelemér* név személynév volt.

Hasonlóképpen egykori birtokosáról, egy *Zelemér* nevű emberről kapta nevét a Csongrád megyei, ma szintén nem létező *Zelemér* község, valamint a Békés megyei – napjainkra már rég elfelejtett – *Zeleméres* nevű birtok. A régi iratokban ez utóbbi prédiüm elnevezése többször *Zylemeres*, illetve *Zylemires* változatban fordul elő, ami azt sejteti, hogy az első szótagban eredetileg *ü* vagy *i* hang volt, a falu nevét tehát *Szüleméres*-nek vagy *Szilemires*-nek ejtették. Ez a szó valószínűleg nem azonos eredetű a *Zelemér* névvel, elképzelhető, hogy a *szül* ige vagy talán a *szil* főnév származéka.

A Tóció ér forrásvidékén elterülő Zelemér elnevezésének személynévi eredetét a legtöbb kutató – névtanos és történész egyaránt – elfogadja. A név eredetének és jelentésének magyarázata azonban nem egyértelmű. A megoldására eddig több javaslat is született, ám valójában egyik sem vitathatatlan, egyik sem igazán meggyőző.

Idős VARGA ANTAL, Balmazújváros történetének ismert kutatója Zelemér nevét teljesen alaptalanul egy „Zille (röviden Zil)” nevű „emír” nevéből eredezteti: „Zil emír falva”. Magyarozatát a következőképpen indokolja. Az Árpád-korban Zelemértől nyugatra-délnyugatra egy templomos falu, „Szilegyháza” terült el. A XIV–XV. században mint prédiüm ez a föld is a Zeleméry család birtoka volt. „A helynév azt sejteti velünk, hogy a falu első tulajdonosának, Zille-nek itt egyháza is volt” – írja VARGA ANTAL. Az oklevelekben azonban sem „Zille”, sem „Zil”, sem „Zil emír” névvel nem találkozunk, mivel ilyen egyén környékünkön soha nem élt. Gyanakvásra ad okot az is, hogy az elpusztult település középkori neve nem *Szilegyháza*, hanem *Szilegyház*: a birtokosra utaló *-a* toldalék ugyanis az oklevelekben egyszer sem fordul elő: 1355: Zyli, 1413: Zyleghaz, 1423: Siledihaz, 1485: Syleghaz, 1493: Zyleghaz. (Az *y* betű egy ma már nem élő, hátul képzett *j* (a mai törökben *i* betűvel írt) hangot jelöl, miatta ejtjük a *szilas* szót *szilas*nak és nem *sziles*nek.) Az eredeti elnevezés *Szili* (Zyli) volt, amely a környékünkön elterjedt *szil*, *szilfa* szóból ered. A *Szilegyház* névnek a *Zelemér* falunévhez nincs semmi köze, az utóbbi név soha nem fordul elő **Szilemér* alakban. (Vö. VARGA 1942: 45.)

A *Zelemér* helynévnek néhány szláv eredeztetése is született. A legismertebb a horvát *Zvonimir* (*Zvьnimir*, 1070: Suinnimir) névből való származtatása. „1075-ben Zelemér Demeter horvát királyt” VII. Gergely pápai zászlóval és fogadalommal a saját

hűbéresévé tette (GYÖRFFY 1977: 146). A *Zvonimir* jelentése 'glasovit', azaz 'híres, hírneves' (SKOK 1973: 668). Más magyarázat szerint a szó a szláv **Zěloměrъ* név átvétel: *zelo* 'nagy, hatalmas', *měrъ* 'világ' (MEZŐ-NÉMETH 1972: 52).

Elképzelésünk szerint elfogadhatóbbnak látszik a *Zelemér* ~ *Zelemír* személynévet a szláv *Želmír* átvételének tekinteni. A *Želimír* a német *Wilfried*, az angol *Wilfrid*/*Wilfred* és az olasz *Vilfredo* tükörfordítása alakilag és jelentését tekintve is. A *Wilfried* szó elemei (*wil* 'akar, kíván', *fried* 'békét, barátságot') több személynévben előfordulnak: *Wilhelm*, *Wilpert*, illetve *Gottfried*, *Siegfried* stb. Hasonló jelenség figyelhető meg a szláv nyelvekben is: *Vladislav*, *Želislav*, *Ljubimir*, *Želimír* (*želat* 'akar, kíván', *mir* 'békét'). A csehben a *Želmír* szónak van nőnemű változata is: *Želmira*. Ezt a női nevet a szlovákok is használják.

Érdekes, hogy a *Želislav* szónak a szlovákban keletkezett egy *Želis* változata is, amely személynévként átkerült a magyarba. Ezt a személynévet a Lévától délkeletre fekvő magyar *Zseliz* község neve őrizte meg. A Kazincbarcikatól keletre elterülő *Ziliz* település neve szintén a *Želislav* > *Želis* szóból származik. A *Želiz* ~ *Ziliz* szavakban megfigyelhető *ž* > *z* mássalhangzó változás következhetett be a *Zelemér* személynévben is. Ilyen hangváltozás történt többek között a görögországi Aggutes folyó melletti *Željachovo* szláv település görög nevében: 1309: *Zelihova*, 1326: *Zelihove*, 1345: *Zeliahova*. A bolgár *Žekovista* falu nevéből a görögben – miután nincs benne *zs* hang és betű – szintén *Zikovista* lett (ГЕОРГИЕВ 1971: 633). Egyébként *ž* > *z* váltakozás figyelhető meg a *zsák* ~ *zacskó* 'kis zsák' főneveinknél is, amelyről a TESz. a következőket írja: „A *zs*-s, *z*-s és *sz*-es szókezdet vagy német ejtésváltozatok átvétele, vagy magyar hangfejlődés eredménye (TESz. III. 1182).

KISS LAJOS akadémikus szerint a *Zelemér* név javasolt szláv eredeztetése (*Suennimir*, *Zvonimir* > *Zelemér*) elfogadhatatlan. GOMBOCZ ZOLTÁNhoz és HORGER ANTALhoz hasonlóan ő is a magyar *szül* igéből vezeti le a *Zelemér* nevet: «Az alapjául szolgáló szn. előzménye a m. R. *szülemér* 'ivadék, sarj, származék' fn.» (vö. FNESz.⁴ II. 803).

Ez a magyarból való származtatás azonban nem igazán meggyőző sem a szóalak, sem a szójelentés szempontjából. Semmi bizonyítékunk nincs arra vonatkozóan, hogy a *Zelemér* személyné-, illetve településnévet *szülemér*-nek ejtették valaha is. Véleményünk szerint a települést első tulajdonosáról, egy *Zelemír* ~ *Zelemér* nevű úrról nevezték el a magyar névadási szokásoknak megfelelően még az Árpád-kor közepén, a név azonban – sok Árpád-kori nevünkhöz hasonlóan – szláv eredetű lehet: a *Želmír* ~ *Želimír* személynév magyar változata.

Hivatkozott irodalom:

ГЕОРГИЕВ, Вл. И. (ред.) *Български етимологичен речник*. София.

GYÖRFFY GYÖRGY 1977. *István király és műve*. Budapest.

MEZŐ ANDRÁS–NÉMETH PÉTER 1972. *Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára*. Nyíregyháza.

SKOK, P. 1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb.

VARGA ANTAL 1942. *Adatok a Balmazújváros határában állott falvak történetéhez*. Balmazújváros.